

О. С. Бабічева, В. О. Галаганов

Дніпродзержинський державний технічний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Висвітлено соціально-економічний розвиток Південної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зазначено, що на нього суттєво вплинуло проведення реформи в 1861 р. Проаналізовано зміни в промисловості й сільському господарстві. Визначено, що, незважаючи на те що Південь України входив до складу Російської імперії, він вирізнявся певними особливостями розвитку.

Ключові слова: інтелігенція, населення, Південна Україна, промисловість, реформи, сільське господарство, соціально-економічний розвиток, торгівля.

Рассмотрено социально-экономическое развитие Южной Украины во второй половине ХІХ – начале ХХ в. Подчёркнуто, что на него существенно повлияло проведение реформы в 1861 г. Проанализированы изменения в промышленности и сельском хозяйстве. Определено, что не смотря на то что Южная Украина входила в состав Российской империи, она отличалась особенностями своего развития.

Ключевые слова: население, промышленность, реформы, сельское хозяйство, социально-экономическое развитие, торговля, Южная Украина.

У наш час проблема соціально-економічного розвитку Південної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. викликає чималий інтерес науковців. При цьому можна згадати сучасних українських істориків Ф. Турченка, Г. Турченко, О. Михайлюка, О. Бабічеву, які у своїх працях розглянули соціально-економічні та етнополітичні аспекти розвитку Південної України [1; 5; 9; 10]. Утім це питання потребує свого подальшого дослідження. Тож метою поданої статті є вивчення особливостей соціально-економічного стану південноукраїнських губерній у пореформену добу.

Нагадаємо, що Південь України ще за часів Катерини ІІ вирізнявся серед усіх інших губерній. Як зауважують історики, цей регіон був «улюбленим дитям» Російської імперії, у той час як інші губернії України залишалися її «пасербицями» [10, с. 39]. Така ситуація зберігалася і в часи правління інших монархів.

Після проведення реформи 1861 р. активізувався промисловий розвиток Російської імперії. Було побудовано нові підприємства, металургійні заводи, комбінати з видобутку корисних копалин. Ці процеси суттєво вплинули на соціально-економічний розвиток Південної України. Звісно, означена територія цікавила інвесторів передусім як промислово-сировинна база. Основними галузями була металургійна, машинобудівна, залізородна, хімічна. На жаль, незважаючи на певні досягнення, промисловість Південної України значно відставала за рівнем продуктивності й технологічності від індустрії розвинених країн Європи. Це обумовлено тим, що кардинальні зміни в європейській промисловості почалися ще наприкінці ХVІ – на початку ХVІІ ст., а в Російській імперії – тільки з 1861 р., коли Олександр ІІ став проводити реформи у сфері сільського господарства. Зрозуміло, що такий розрив у часі негативно вплинув на стан і конкурентоспроможність російської промисловості.

Спостерігався розвиток і в сільському господарстві. Оскільки кріпацтво на

Півдні України було запроваджено дещо пізніше, ніж в інших регіонах країни, рівень продуктивності праці тут був значно вищий. Економічні й природно-кліматичні особливості перетворили його на головний у Російській імперії регіон виробництва хліба на експорт, на який ішло приблизно 3,2 млн тонн зібраного зерна [10, с. 24].

Характерною особливістю Південної України було переважання приватного землеволодіння та зростання кількості кооперацій у сільськогосподарській сфері. Кооперативи організовували склади землеробських знарядь, разом із земствами будували добре обладнані комори, зерноочисні пункти. Суттєво вплинула на розвиток Півдня і селянська реформа П. Столипіна, оскільки в регіоні значно збільшилася кількість мігрантів, які прямували на промислові підприємства, шахти та оселялися у східних районах Російської імперії.

Крім промислового та сільськогосподарського секторів, Південь України вирізнявся налагодженими торговельними зв'язками. Детальніше слід зупинитися на Одесі – найбільшому порту Російської імперії. За рівнем економічного розвитку Одеса значно випереджала такі міста, як Київ і Харків. Саме вона стала великим торговельним центром, до якого примикала значна територія українських земель. Навіть незважаючи на підтримку північних портів урядом Російської імперії, Одеса залишалася лідером за рівнем вантажообігу й прибутків [9, с. 30]. Слід зауважити, що Одеса, Миколаїв, Херсон та інші великі міста Південної України суттєво вплинули не тільки на економіку, а й соціальний розвиток Російської імперії, наближуючи Україну до Європи, а отже, формуючи новітні погляди на економічне і суспільно-політичне життя.

Досліджуючи склад населення Південної України, необхідно звернути увагу на те, що воно було доволі строкате і неоднорідне (табл. 1).

*Таблиця 1***Національний склад населення Південної України**

Національність	Міське населення		Сільське населення		Усього населення	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Українці	231,2	6,6	3298,3	93,4	3529,5	100,0
Росіяни	594,8	44,2	750,0	55,8	1344,8	100,0
Євреї	320,6	67,2	156,5	32,8	477,1	100,0
Німці	19,3	6,8	263,4	93,2	282,7	100,0
Татари	53,8	24,8	163,4	75,2	217,2	100,0
Молдовани	17,4	11,0	141,2	89,0	158,6	100,0
Греки	17,6	23,5	57,4	76,5	75,0	100,0
Болгари	1,6	2,4	65,5	97,6	67,1	100,0
Поляки	35,4	66,3	18,0	33,7	53,4	100,0
Білоруси	5,1	11,0	41,6	89,0	46,7	100,0
Вірмени	8,7	75,2	2,9	24,8	11,6	100,0
Інші нац-сті	13,5	43,5	17,5	56,5	31,0	100,0
Усього	1319,3	21,0	4975,8	79,0	6295,2	100,0

[6, с. 232].

З огляду на дані табл. 1 можна зробити такі висновки: 1) кількість українців у селах була значно більша, ніж у містах; 2) найбільшу частину міського населення складали росіяни та євреї; 3) у загальній кількості населення в регіоні українці складали найбільшу частину. Необхідно також відзначити високий рівень організації та розвитку німців Південної України. Німецькі села й колонії були багатші й впорядкованіші, ніж будь-які інші села [7, с. 18–21]. Стосовно євреїв, то можна сказати, що вони досягли значних успіхів у торгівлі. Як зазначають історики, євреї за декілька десятків років перетворилися на найвпливовішу етнічну групу Одеси. Про вплив євреїв на економіку свідчить і те, що 89 % одеського експорту зерна знаходилося в їх руках [3, с. 14].

Аналізуючи умови життя робітників у великих промислових містах Південної України, можна стверджувати, що головною була проблема житла. Історики акцентують увагу на непридатності для життя приміщень, антисанітарії і великій скупченості людей. Важкі були й умови праці. Шахтарська справа – одна з найскладніших і найнебезпечніших галузей промисловості. Характерні особливості професії шахтаря – переважання ручної праці, недотримання правил техніки безпеки, високий рівень смертності. Умови праці робітників металургійної галузі були дещо легші, проте також досить небезпечні. Однак слід зауважити, що вище перелічені проблеми були притаманні не тільки Південній Україні. Адже майже всі держави на певних етапах свого історичного розвитку стикалися з ними. Наприклад, у США в розглядуваний період кожні 16 хвилин гинув 1 робітник [8, с.243–247].

Незважаючи на те що умови праці робітників були важкі, їх заробітна плата була досить пристойною як за російськими, так і світовими стандартами (табл. 2).

Таблиця 2

Середньорічна зарплата робітників

Рік	У Російській імперії в цілому (рублі)	У Петербурзі	На Півдні		У США (долари)	У Великій Британії (фунти)
			шахтарі	металурги		
1901	201	302	300	375	553	48
1907	241	381	345	378	587	55
1913	264	384	413	485	624	60

(на 1913 р. курс долара складав – 1,94 рублів за долар; курс фунта – 9,46 рублів) [11, с.185].

Коротко розглянемо особливості побутового життя робітників того часу. До негативних явищ слід віднести високий рівень алкоголізму серед населення. Пияцтво набувало масового характеру і часто супроводжувалося бійками, іноді з летальним кінцем. За повідомленням Слов'яносербської земської управи, «відсутність смаку до найбільш елементарного, до розумного розширення потреб обумовило те, що значна частина підвищеного заробітку йшла на горілку, на дике гуляння і розбещеність» (переклад наш. – *О.Б., В.Г.*) [4, с. 67]. Наявність таких негативних явищ призводила до помітного зниження морального рівня населення.

Мали місце й конфлікти між українськими та російськими трудівниками, єврейські погроми, які часто супроводжувалися вбивствами, грабунками і

знищенням майна євреїв. Необхідно наголосити на тому, що найчастіше погромниками були не українці, а росіяни та представники інших національностей [2, с. 69].

Провідну роль в українському націотворенні відіграла інтелігенція. Здебільшого це були лікарі, учителі, юристи. Говорячи про Південь України, слід відзначити, що суто українських представників інтелігенції було небагато. Але саме інтелігенція намагалася сформуванати національну свідомість, донести до широких верств населення свої ідеї та прагнення. На жаль, мали місце випадки, коли представники української інтелігенції відмовлялися від своїх переконань і зросійщувалися. Адже царський уряд упродовж багатьох століть докладав чимало зусиль для унеможливлення розвитку національної свідомості українців. Однак навіть за цих складних умов українська інтелігенція розвивалась і поступово зміцнювала свої позиції.

Отже, Південна Україна була найбільш розвинена економічно (як у промисловому, так і торговельному секторі). Також вона не відставала і за темпами соціального й культурно-освітнього розвитку. Незважаючи на те, що Південний регіон України входив до складу Російської імперії і понад століття зазнавав суттєвого впливу царату, він зберігав певні характерні особливості. Так, Південь України з його традиціями козацького минулого сприймали як особливу землю, «вільний степ», край свободи.

Бібліографічні посилання

1. **Бабічева О. С.** Трансформації соціально-економічних та суспільних процесів селянства в період громадянської війни / О.С. Бабічева // Грані. – 2012. – № 7. – С. 10–15.
2. **Куромія Г.** Свобода і терор у Донбасі. Українське-російське прикордоння 1870–1990-і роки / Г. Куромія. – К.: Основи, 2002. – 510 с.
3. **Котлер И.** Очерки по истории евреев Одессы / И. Котлер. – Иерусалим: Гешарим, 1966. – 204 с.
4. **Лохматова А.** Катеринославское земство / А. Лохматова. – Запоріжжя: Акцент, 1999. – 221 с.
5. **Михайлюк О. В.** Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття ХХ ст. (1900–1922 рр.): Соціокультурні трансформації: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Олександр Володимирович Михайлюк. – Д., 2009. – 633 с.
6. Население Украины по данным переписи 1920 года // Статистика Украины. – 1922. – № 124. – 357 с.
7. **Павленко С.** Чи бути Чорноморській Німеччині? / С. Павленко. – Золотоноша, 1913. – 285 с.
8. **Покровский П.** Как живет донецкий шахтер / П. Покровский // Рус. богатство. – 1913. – №12. – 326 с.
9. **Турченко Ф. Г.** Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): Історичні нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К.: Генеза, 2003. – 304 с.
10. **Турченко Г. Ф.** Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.) / Г. Ф. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – 324 с.
11. **Цукерник А. Л.** Синдикат «Продамет» / А. Л. Цукерник. – М.: Соцэкгиз, 1959. – 303 с.

Надійшла до редколегії 12.11. 2014